

Milan Kundera

NEPODNOŠLJIVA
LAKOĆA
POSTOJANJA

Prevela s francuskog
Olja Petronić

Laguna

Naslov originala

Milan Kundera

L'INSOUTENABLE LÉGÈRETÉ DE L'ÊTRE

Copyright © 1984, 1987, Milan Kundera

All rights reserved.

All adaptations of the work for film, theatre, television
and radio are strictly prohibited.

Translation copyright © za srpsko izdanje 2025, LAGUNA

Ovo izdanje je prevedeno s francuskog jezika po želji
autora Milana Kundera.

NEPODNOŠLJIVA
LAKOĆA
POSTOJANJA

Prvi deo: <i>Lakoća i težina</i>	9
Drugi deo: <i>Duša i telo</i>	53
Treći deo: <i>Neshvaćene reči</i>	105
Četvrti deo: <i>Duša i telo</i>	155
Peti deo: <i>Lakoća i težina</i>	211
Šesti deo: <i>Veliki marš</i>	285
Sedmi deo: <i>Karenjinov osmeh</i>	335

PRVI DEO
LAKOĆA I TEŽINA

1

Večno vraćanje istog zagonetna je ideja i Niče je njome mnoge filozofe doveo u nepriliku: smatrati da će se jednog dana sve ponoviti onako kako smo ga već doživeli i da će se čak i to ponavljanje beskonačno ponavljati! Šta znači taj šašavi mit?

Mit o večnom vraćanju istog tvrdi, kroz negaciju, da je život koji nestane jednom zasvagda, koji se ne vraća, nalik na senku, da je bez težine, unapred mrtav, i da, ako je bio grozan, lep, prekrasan, ta grozota, ta lepota, ta krasota ne znače ništa. Ne treba ga uzimati u obzir, ništa više nego neki rat dveju afričkih kraljevina u 14. veku, rat koji nije promenio ništa na licu sveta iako je u njemu trista hiljada crnaca izgubilo živote u neizrecivim mukama.

Hoće li se nešto u ratu dveju afričkih kraljevina u 14. veku promeniti ako se on ponovi bezbroj puta u večnom vraćanju istog?

Hoće: postaće monolit koji stoji uspravno i opstaje, a njegova će glupost biti nepopravljiva.

Ako bi Francuska revolucija morala večno da se ponavlja, francuska istoriografija ne bi bila toliko ponosna na Robespjera. Ali pošto ona govori o nečemu što se neće vratiti, te krvave godine više nisu ništa do obične reči, teorije, rasprave, lakše su

od paperja, ne ulivaju strah. Postoji beskrajna razlika između Robespjera koji se pojavio samo jednom u istoriji i Robespjera koji bi se večno vraćao da Francuzima odrubljuje glave.

Recimo, dakle, da ideja o večnom vraćanju istog označava perspektivu u kojoj nam stvari ne deluju onakvima kakve ih znamo: pojavljuju se bez svoje privremenosti kao olakšavajuće okolnosti. Naime, ta nas olakšavajuća okolnost sprečava da donesemo bilo kakvu presudu. Može li se osuditi ono što je prolazno? Rumeni oblaci pri zalasku sunca na svaku stvar bacaju čarobnu svetlost nostalgije – čak i na giljotinu.

Ne tako davno zatekoh sebe ophrvanog neverovatnim osećanjem: listajući neku knjigu o Hitleru, bio sam dirnut nekim njegovim fotografijama. Podsetile su me na vreme detinjstva: proživeo sam ga u ratu i nekoliko mojih rođaka ubijeno je u nacističkim koncentracionim logorima, ali šta je bila njihova smrt spram one Hitlerove fotografije koja me je podsećala na prohujalo vreme mog života, vreme koje se neće vratiti?

To pomirenje sa Hitlerom odaje duboku moralnu izopačenost svojstvenu svetlu koji se uglavnom temelji na nepostojanju povratka, jer u takvom je svetlu sve unapred oprošteno i stoga je sve u njemu cinično dozvoljeno.

2

Ako svaka sekunda našeg života mora da se ponovi beskonačan broj puta, bićemo prikovani za večnost kao Isus Hristos za krst. To je svirepa ideja. U svetu večnog vraćanja istog svaka kretnja nosi težinu nepodnošljive odgovornosti. To je Ničea navelo da ideju o večnom vraćanju istog nazove najtežim teretom (*das schwerste Gewicht*).

Ako je večno vraćanje istog najteži teret, naši se životi na takvoj pozadini mogu ukazati u svoj svojoj prekrasnoj lakoći.

Ali da li je težina zaista svirepa a lakoća lepa?

Najteži teret nas mrvi, tera da se pod njim povijamo, pritiska nas uz tlo. Ali u svakovremenoj ljubavnoj poeziji žena žudi da na sebe primi teret muškog tela.

Prema tome, najteži teret je istovremeno slika najintenzivnije ispunjenog života.

Što je teret teži, što je naš život bliži zemlji, to je stvarniji i istinitiji.

Nasuprot tome, pri potpunom odsustvu tereta ljudsko biće postaje lakše od vazduha, uzleće, udaljava se od zemlje, od zemaljskog postojanja, biva tek napola stvarno, a kretnje su mu koliko slobodne toliko i beznačajne.

I šta onda odabrati? Težinu ili lakoću?

Niče nas podseća da se Parmenid to zapitao u 6. veku pre nove ere. Po njemu, svet je podeljen na parove suprotnosti: svetlost-tama, debelo-tanko, toplo-hladno, postojanje-nepostojanje. Smatrao je da je jedan od polova te protivrečnosti pozitivan (svetlo, toplo, tanko, postojanje), a drugi negativan. Ta podela na pozitivne i negativne polove može nam se učiniti detinje lakom. Osim u jednom slučaju, kaže Niče: šta je pozitivno, težina ili lakoća?

Parmenid je odgovorio: lakoća je pozitivna, težina je negativna. Je li bio u pravu ili nije? To je pravo pitanje. Jedno je sigurno. Protivrečnost teško-lako najzagonetnija je i najdvo-smislenija od svih protivrečnosti.

3

Već godinama razmišljam o Tomašu. Ali tek sam ga pri svetlosti ovih razmišljanja prvi put jasno video. Video sam ga kako stoji na prozoru svog stana, zureći preko dvorišta u zid zgrade prekoputa, i nije znao šta mu je činiti.

Upoznao je Terezu pre oko tri nedelje, u jednom češkom gradiću. Proveli su zajedno jedva sat vremena. Otpratila ga je do stanice i čekala s njim sve dok nije ušao u voz. Desetak dana kasnije došla je u Prag da ga poseti. Istog tog dana vodili su ljubav. Tokom noći je dobila temperaturu i zbog gripa provela kod njega celu sedmicu.

Tada je osetio neobjašnjivu ljubav prema toj gotovo nepoznatoj devojci. Činilo mu se da je ona dete koje je neko stavio u korpu premazanu smolom i pustio niz reku da bi je on dočekaao na obali svog kreveta.

Ostala je kod njega nedelju dana, a potom se, kada je ozdravila, vratila u gradić u kom je živela, dvesta kilometara udaljen od Praga. I upravo tada se odigrava trenutak koji sam pomenuo i u kojem vidim ključ Tomaševog života: stoji na prozoru zureći preko dvorišta u zid zgrade prekoputa i razmišlja: treba li da joj predloži da se preseli u Prag? Užasava se te odgovornosti.

Da je sada pozove kod sebe, pridružila bi mu se i ponudila mu ceo svoj život.

Ili pak treba da odustane? U tom će slučaju Tereza ostati konobarica u pivnici u nekoj provincijskoj rupi i više nikad je neće videti.

Želi li da mu se ona pridruži ili ne želi?

Gleda u dvorište, ne odvajajući pogled od zida prekoputa, i traži odgovor.

Iznova i iznova mu se vraćala slika te žene opružene na njegovom kauču – nije mu ličila ni na koga iz njegovog nekadašnjeg života. Nije bila ni ljubavnica ni supruga. Bila je dete koje je izvadio iz smolom premazane korpe i spustio ga na obalu svog kreveta. Zaspala je. Kleknuo je pored nje. Njeno grozničavo disanje se ubrzavalo i čuo je slabašno ječanje. Lice je pritisnuo uz njeno i šaputao joj umirujuće reči u san. Trenutak kasnije učinilo mu se da diše mirnije i da joj se lice mahinalno podiže prema njegovom. Na njenim je usnama osećao pomalo oštar miris groznice, pa ga je udisao kao da želi da se prožme intimnošću njenog tela. Tada je zamislio da je već godinama kod njega i da umire.

Najednom mu se učinilo očiglednim da ne bi preživeo njenu smrt. Opružio bi se pored nje da umre s njom. Gonjen tom vizijom, zario je lice u jastuk uz njeno i dugo tako ostao.

Sada stoji na prozoru i priziva taj trenutak. Šta je to bilo ako ne ljubav, koja je na taj način došla da mu se predstavi?

Ali je li to bila ljubav? Ubedio je sebe da želi da umre pored nje, a to je osećanje očito bilo preterano: tada ju je video drugi put u životu! Zar to nije više ličilo na histeričnu reakciju čoveka koji je, duboko u sebi shvatajući da nije sposoban da voli, počeo za samog sebe da igra komediju ljubavi? Njegova je podsvest u isto vreme toliko velika kukavica da je za svoju komediju odabrala tu jadnu provincijsku konobaricu koja praktično nije imala nikakvih izgleda da mu uđe u život!

Gledao je u prljave zidove u dvorištu i shvatao da ne zna je li to histerija ili ljubav.

I prekorevao je sebe što, u takvoj situaciji, u kojoj bi pravi muškarac umeo odmah da uradi ono što je potrebno, okleva i na taj način najlepšem trenutku svog života (kleči pored uzglavlja mlade žene uveren da ne može preživeti njenu smrt) oduzima svako značenje.

Zasipao je sebe prekorima, ali je na kraju pomislio kako je u osnovi sasvim normalno što ne zna šta želi.

Čovek nikada ne može znati šta treba da želi jer ima samo jedan život i ne može ga uporediti sa prethodnim niti ga popraviti u narednim životima.

Je li bolje da bude sa Terezom ili da ostane sam?

Ne postoji baš nikakav način da proveri koja je odluka prava, jer ne postoji nikakvo poređenje. Sve se proživljava odjednom, prvi put i bez pripreme. Kao da glumac uđe na pozornicu a da nikada nije imao nijednu probu. Ali koliko može vredeti život ako je prva proba života već život sam? Zbog toga život uvek liči na skicu. Ali čak ni „skica“ nije prava reč, jer je skica uvek nacrt nečega, priprema za neku sliku, dok je skica koja je naš život zapravo skica ničega, nacrt bez slike.

Tomaš za sebe ponovi nemačku izreku: *einmal ist keinmal*, jednom kô nijednom, jednom je nikada. Moći živeti samo jedan život, to je kao da se uopšte ne živi.

4

Ali jednog dana, u pauzi između dve operacije, neka od sestara ga je obavestila da ima telefonski poziv. U slušalici je čuo Terezin glas. Zvala ga je sa železničke stanice. Obradovao se. Nažalost, te večeri je bio zauzet, pa ju je pozvao da dođe kod njega sutradan. Čim je prekinuo vezu, prekoreo je sebe što joj nije rekao da dođe odmah. Još je imao vremena da otkaže svoj sastanak! Pitao se šta li će Tereza raditi u Pragu dugih trideset šest sati do njihovog susreta i pozeleo je da sedne u kola i krene u potragu za njom po ulicama grada.

Stigla je sutradan uveče. Nosila je torbu na rame sa dugačkim kaišem i delovala elegantnije nego prethodnog puta. U ruci je držala debelu knjigu: Tolstojevu *Anu Karenjinu*. Ponašala se razdragano, čak pomalo bučno, i upinjala da mu pokaže kako je svratila sasvim slučajno, zbog jedne posebne okolnosti: u Prag je došla iz profesionalnih razloga, možda (izražavala se veoma neodređeno) u potrazi za novim poslom.

I opet su ležali na kauču jedno pored drugog, nagi i iscrpljeni. Već je bila noć. Upitao ju je gde je odsela, hteo je da je odbaci do tamo kolima. S nelagodom je odgovorila da namerava da potraži hotel i da je kofer ostavila na staničnoj garderobi.

Koliko sinoć bojao se da će doći da mu ponudi ceo svoj život ako je pozove kod sebe u Prag. A sada kada mu je saopštila da joj je kofer na staničnoj garderobi, pomislio je da je u taj kofer spakovala svoj život i ostavila ga na stanici pre nego što mu ga ponudi.

Ušao je s njom u kola parkirana pred zgradom, otišao do železničke stanice, podigao kofer (bio je veliki i užasno težak) i dovezao kući i njega i Terezu.

Kako je moguće da je odlučio tako brzo, iako je gotovo petnaest dana oklevao i nije joj poslao čak ni razglednicu?

I sam je time bio iznenađen. Postupao je protivno svojim principima. Pre deset godina, kada se razveo od prve žene, razvod je proživio u radosnoj atmosferi, kao što drugi slave venčanje. Tada je shvatio da nije rođen da živi pored žene, ko god ona bila, i da je pravi on mogao biti samo kao samac. Dakle, brižljivo je nastojao da sistem svog života ustroji tako da nijedna žena ne može doći kod njega s koferom. Stoga je imao samo jedan kauč. Iako je taj kauč bio prilično širok, svojim družbenicama je tvrdio kako nije u stanju da zaspi pored nekoga na zajedničkom ležaju i sve ih je vozio kući posle ponoći. Uostalom, onog prvog puta kada je Tereza ostala kod njega zbog gripa, nije spavao pored nje. Prvu noć je proveo u velikoj fotelji, a narednih noći odlazio je u bolnicu, jer je u ordinaciji imao ležaj koji je koristio prilikom noćnih dežurstava.

Ovog puta je ipak zaspao pored nje. Ujutru, kada se probudio, ustanovio je da ga Tereza, koja je još spavala, drži za ruku. Jesu li se držali za ruke cele noći? U to mu je bilo teško da poveruje.

U snu je disala duboko, držala ga je za ruku (čvrsto, nije uspevao da se oslobodi njenog stiska), a onaj užasno teški kofer stajao je pored kreveta.

Nije se usuđivao da oslobodi ruku njenog stiska iz straha da je ne probudi, pa se veoma oprezno okrenuo na bok kako bi mogao bolje da je osmotri.

Ponovo je pomislio kako je Tereza dete koje je neko stavio u korpu premazanu smolom i pustio niz reku. Ne može valjda

dopustiti da po uzburkanoj vodi pluta korpa u kojoj je dete! Da faraonova kći nije izvukla iz vode korpu sa malim Mojsijem, ne bi bilo Starog zaveta ni cele naše civilizacije! Na početku mnogih antičkih mitova nalazi se neko ko spasava napušteno dete. Da Polib nije primio malog Edipa, Sofokle ne bi napisao svoju najlepšu tragediju!

Tomaš nije znao da su metafore opasna stvar. Nema šale sa metaforama. Ljubav može da se rodi iz jedne jedine metafore.

S prvom ženom živio je jedva dve godine i s njom ima sina. U brakorazvodnoj parnici sudija je dodelio dete majci i osudio Tomaša da im isplaćuje trećinu svoje plate. Istovremeno mu je odobrio da viđa sina dva puta mesečno.

Ali kad god je trebalo da ga vidi, majka je odlagala sastanak. Da im je donosio raskošne poklone, sigurno bi mogao lakše da ga viđa. Shvatio je da za sinovljevu ljubav mora plaćati majci, i to unapred. Zamišljao je sebe kako kasnije želi da usadi sinu svoje ideje, koje su u svemu bile suprotne idejama njegove majke. Umorio bi se već od same pomisli na to. Jedne nedelje, kada ga je majka još jednom u poslednjem trenutku sprečila da izađe sa sinom, odlučio je da ga više nikada u životu ne vidi.

Uostalom, zašto bi za to dete bio vezan više nego za neko drugo? Za njega ga nije vezivalo ništa osim jedne nesmotrene noći. Savesno će davati novac, ali neka niko ne traži od njega da se, u ime bog će ga znati kakvih očinskih osećanja, bori za pravo na dete!

Naravno, niko nije bio spreman da prihvati takvo rasuđivanje. Osudili su ga čak i njegovi rođeni roditelji i izjavili da će, ako Tomaša više ne bude zanimao njegov sin, onda ni

njih, Tomaševe roditelje, više neće zanimati njihov. Stoga su sa snahom ostali u razmetljivo srdačnim odnosima i hvalili se unaokolo svojim stavom za primer i smislom za pravdu.

Dakle, za kratko vreme je uspeo da se otarasi supruge, sina, majke i oca. Kao jedino nasleđe iz svega toga ostao mu je strah od žena. Želeo ih je, ali ih se plašio. Između straha i želje valjalo je pronaći kompromis – nazvao ga je „erotsko prijateljstvo“. Svojim ljubavnicama je tvrdio: samo odnos lišen sentimentalnosti, u kojem nijedan partner ne polaže prava na život i slobodu drugog, može oboma doneti sreću.

Kako bi bio siguran da erotsko prijateljstvo nikada neće uzmaći pred agresivnošću ljubavi, svoje stalne ljubavnice viđao je u veoma dugim intervalima. Tu je metodu smatrao savršenom i hvalio ju je svojim prijateljima: „Treba poštovati pravilo broja tri. Možemo se viđati s istom ženom u kraćim intervalima, ali onda nikada više od tri puta. Ili se pak možemo s njom sastajati godinama, ali samo pod uslovom da između dva sastanka prođu barem tri sedmice.“

Taj sistem je pružao Tomašu mogućnost da ne prekida sa stalnim ljubavnicama i da istovremeno ima mnogo prolaznih. Nisu ga uvek razumele. Od svih prijateljica, najbolje ga je razumela Sabina. Bila je slikarka. Govorila je: „Mnogo te volim zato što si sušta suprotnost kiču. U kraljevstvu kiča ti bi bio čudovište. Ne postoji nijedan scenario za američki ili ruski film u kojem bi ti mogao biti nešto osim ogavnog slučaja.“

Stoga je upravo Sabinu zamolio da mu pomogne da za Terezu pronađe posao u Pragu. Kao što su zahtevala nepisana pravila erotskog prijateljstva, obećala mu je da će učiniti sve što je u njenoj moći, i zaista joj nije mnogo trebalo da pronađe mesto u foto-laboratoriji nekog nedeljnika. Za taj posao nisu bile potrebne neke posebne kvalifikacije, ali je uzdigao Terezu iz statusa konobarice u status novinskog poslenika. Sabina ju je lično odvela u redakciju, a Tomaš je tada pomislio kako nikada nije imao bolju prijateljicu od nje.

Nepisani sporazum o erotskom prijateljstvu podrazumevao je da je ljubav isključena iz Tomaševog života. Da je prekršio taj uslov, njegove ostale ljubavnice odmah bi se našle u podređenom položaju pa bi se pobunile.

Stoga je za Terezu iznajmio garsonjeru u koju je morala odneti svoj teški kofer. Želeo je da bdi nad njom, da je štiti, da se raduje njenom prisustvu, ali nije osećao ni najmanju potrebu da menja način života. A nije hteo ni da se sazna da ona spava kod njega. Zajedničko spavanje bilo je *corpus delicti* ljubavi.

S drugim ženama nikada nije spavao. Kada je odlazio kod njih, bilo je lako, mogao je da ode kad god je hteo. Bilo je delikatnije kada bi one došle kod njega, pa bi morao da im objašnjava da će ih odvesti kući posle ponoći zato što pati od nesanice i ne može da zaspi pored nekog. To nije bilo daleko od istine, ali glavni razlog je bio gori od toga i nije se usuđivao da ga prizna svojim družbenicama: odmah nakon vođenja ljubavi osetio bi nesavladivu želju da ostane sam. Bilo mu je neprijatno da se usred noći probudi pored nekog stranog bića, bilo mu je odbojno buđenje udvoje, nije želeo da ga čuju kada pere zube u kupatilu, a intimnost doručka udvoje nije mu bila primamljiva.

Zbog toga je bio onoliko iznenađen kada se probudio i shvatio da ga Tereza čvrsto drži za ruku! Gledao ju je i bilo mu je teško da razume šta mu se dogodilo. Prisećao se proteklih sati i činilo mu se da udiše miris neke nepoznate sreće.

Od tada su se oboje radovali zajedničkom spavanju. Padam u iskušenje da kažem da za njih cilj ljubavnog čina nije bio užitak, nego san koji nakon njega usledi. Pogotovo ona nije mogla da spava bez njega. Ako bi se dogodilo da ostane sama u svojoj garsonjeri (koja je sve više bila običan alibi), ne bi oka sklopila celu noć. U njegovom bi naručju uvek utonula u san, čak i kada ju je obuzimao veliki nemir. Poluglasno bi joj pričao priče koje je izmišljao za nju, ništa naročito, samo utešne ili šaljive reči koje je ponavljao jednoličnim tonom. U Terezinoj glavi te su se reči pretvarale u zbrkane vizije koje bi je odvele u prvi san. Imao je potpunu moć nad njenim snom, tako da bi zaspala one sekunde koju je on odabrao.

Kada su spavali, držala ga je kao i one prve noći: čvrsto bi mu stiskala zglavak na ruci, prst, gležanj. Kada bi pozeleo da se udalji a da je ne probudi, morao je da pribegava smicalicama. Oslobodio bi prst (zglavak, gležanj) njenog stiska, što bi je uvek napola probudilo jer ga je pažljivo nadzirala i u snu. Da bi je umirio, u ruku bi joj, umesto svog zglavka, zavukao bilo kakav predmet (smotanu pidžamu, papuču, knjigu), a ona bi ga zatim energično stegla kao da je deo njegovog tela.

Jednog dana, tek što ju je uspavao pa je bila u predvorju prvog sna u kojem je još mogla da mu odgovara na pitanja, rekao joj je: „U redu! Sad odlazim. – Kuda?, upitala je. – Izlazim, rekao je strogo. – Idem s tobom!, rekla je uspravivši se u krevetu. – Ne, ne želim. Odlazim zauvek“, rekao je i izašao iz sobe u predsoblje. Ustala je i žmirkajući pošla za njim u predsoblje. Nosila je samo kratku bluzicu ispod koje je bila gola. Lice joj je bilo nepomično, bezizražajno, ali pokreti su joj bili energični. Iz predsoblja je izašao u hodnik (zajednički hodnik u stambenoj zgradi) i zatvorio vrata ispred nje. Otvorila ih je

naglim pokretom i pošla za njim, ubeđena u polusnu da on želi da ode zauvek i da ga mora zadržati. Sišao je sprat niže, stao na odmorište i pričekao je. Stigla ga je, uhvatila za ruku i vratila sebi u krevet.

Tomaš je pomislio: leći sa ženom i spavati s njom, to su dve ne samo različite nego i gotovo protivrečne strasti. Ljubav se ne očituje željom da se vodi ljubav (ta želja se odnosi na bezbrojno mnoštvo žena), nego željom da se zajedno spava (ta se želja odnosi na samo jednu ženu).

Usred noći je počela da ječi u snu. Tomaš ju je probudio, ali kada je ugledala njegovo lice, rekla je s mržnjom: „Odlazi! Odlazi!“ Potom mu je ispričala svoj san: oboje su bili negde sa Sabinom. U nekoj ogromnoj sobi. Na sredini je stajao krevet, poput scene u pozorištu. Tomaš joj je naredio da ostane u uglu, pa je pred njom vodio ljubav sa Sabinom. Gledala je i taj joj je prizor nanosio nepodnošljiv bol. Da bi duševni bol potisnula fizičkim, zabijala je sebi igle pod nokte. „Nezamislivo je bolelo!“, rekla je stežući pesnice kao da su joj ruke stvarno povređene.

Uzeo ju je u naručje, pa je polako (nije prestajala da drhti) zaspala u njegovom zagrljaju.

Razmišljajući sutra dan o tom snu, setio se nečega. Otvorio je fioku radnog stola i izvadio svežanj pisama od Sabine. Trenutak kasnije pronašao je sledeći pasus: „Želela bih da vodim ljubav s tobom u svom ateljeu, kao na pozorišnoj sceni. Svuda unaokolo bi stajali ljudi i ne bi imali pravo da nam priđu. Ali ne bi mogli da odvoje pogled od nas...“

Najgore je bilo to što je pismo datirano. Napisano je nedavno, kada je Tereza već odavno živela kod Tomaša.

Pobesneo je: „Kopala si po mojim pismima!“

I ne pokušavajući da poriče, rekla je: „Eto! Izbaci me iz kuće!“

Ali nije je isterao. Video ju je kako, ostavljena uza zid Sabininog ateljea, zabija sebi igle pod nokte. Uhvatio ju je za prste, pomilovao ih, prineo usnama i ljubio kao da je na njima ostalo tragova krvi.

Ali od tog trenutka kao da se sve urotilo protiv njega. Gotovo svakog dana bi saznala nešto novo o njegovim tajnim ljubavnim pustolovinama.

Isprva je sve poricao. Kada su dokazi bili previše očigledni, pokušavao je da dokaže da njegov poligamni život nije u protivrečnosti s njegovom ljubavlju prema Terezi. Nije bio dosledan: čas je poricao neverstva, čas ih je opravdavao.

Jednog dana je telefonom pozvao jednu od prijateljica da joj zakaže sastanak. Kada je završio razgovor, čuo je neki čudan zvuk u susednoj prostoriji, nalik na cvokotanje zuba.

Slučajno je došla kod njega a da on to nije znao. U ruci je držala bočicu sredstva za smirenje i pila direktno iz nje, a pošto joj je ruka drhtala, staklena bočica joj je udarala u zube.

Jurnuo je prema njoj kao da je spasava od utapanja. Bočica valerijane je pala i napravila veliku mrlju na tepihu. Ona se otimala, htela je da pobegne od njega, pa ju je četvrt sata držao kao u ludačkoj košulji, sve dok se nije smirila.

Znao je da se nalazi u situaciji koja se ne može opravdati, zato što je utemeljena na potpunoj nejednakosti.

Mnogo pre nego što je otkrila njegovu prepisku sa Sabinom, sa nekoliko prijatelja otišli su u neki kabare. Proslavljali su Terezin novi posao. Napustila je foto-laboratoriju i postala fotografinja u časopisu. Pošto nije voleo da pleše, jedan od njegovih mladih kolega iz bolnice brinuo se o Terezi. Veličanstveno su klizili po podijumu i Tereza je izgledala lepše nego ikada pre. Bio je zapanjen kada je video sa kakvom preciznošću i poslušnošću delić sekunde unapred odgoneta volju svog partnera. Kao da taj ples pokazuje da njena posvećenost, njena žarka želja da radi ono što pročita u Tomaševim očima nisu

nužno povezane sa samim Tomašem, nego da je spremna da odgovori na poziv bilo kog muškarca kog bi srela. Bilo je više nego lako zamisliti da su Tereza i taj mladi kolega ljubavnici. A zbolela ga je upravo ta lakoća s kojom je mogao da ih zamisli tako! Terezino telo bilo je savršeno zamislivo u ljubavnom zagrljaju s bilo kojim muškim telom, i ta ga je pomisao oneraspoložila. Kasno te noći, kada su se vratili kući, priznao joj je da je ljubomoran. Ta apsurdna ljubomora, rođena iz potpuno teorijske mogućnosti, bila je dokaz da je njenu vernost smatrao uslovom bez koga se ne može. Ali kako je onda mogao da joj zamera što je ljubomorna na njegove ljubavnice od krvi i mesa?

Danju se trudila (mada ne uistinu uspešno) da veruje u ono što Tomaš kaže i da bude vesela kao što je bila uvek do tada. Ali ljubomora, ukroćena preko dana, ispoljavala se još silovitije u njenim snovima, što se uvek okončavalo ječanjem koje je uspevao da prekine samo probudivši je.

Snovi su joj se ponavljali kao teme s varijacijama ili kao epizode neke televizijske serije. Često joj se, na primer, vraćao san o mačkama koje joj skaču na lice i zarivaju joj kandže u kožu. Istini za volju, taj san se može lako objasniti: mačka je žargonski izraz za lepu devojkicu. Tereza se osećala ugroženom od žena, od svih žena. Sve žene su bile Tomaševe potencijalne ljubavnice, i ona ih se bojala.

U drugom ciklusu snova slali su je u smrt. Jedne noći, kada ju je probudio jer je vrištala od užasa, ispričala mu je sledeći san: „Veliki zatvoreni bazen. Bilo nas je dvadesetak. Samo žene. Sve smo bile potpuno gole i morale smo da koračamo oko bazena. O tavanicu je bila okačena velika korpa, a u njoj je stajao neki tip. Nosio je šešir širokog oboda koji mu je skrivao lice, ali znala sam da si to ti. Naređivao si nam. Vikao si. Morale smo da koračamo pevajući i da čučnemo po naređenju. Kada neka

žena ne bi čučnula, ti bi pucao u nju iz revolvera, pa bi pala mrtva u bazen. U tom trenutku sve ostale bi prasnule u smeh i počele da pevaju još glasnije. A ti nisi odvajao pogled od nas, i ako bi neka izvela pogrešan pokret, smaknuo bi je. Bazen je bio pun leševa koji su plutali po površini vode. A ja sam znala da više nemam snage za sledeći čučanj i da ćeš me ubiti!“

Treći ciklus snova pričao je o onome što joj se dešava nakon što umre.

Ležala je u mrtvačkim kolima velikim kao kamion za selidbe. Oko nje su ležali isključivo leševi žena. Bilo ih je toliko da su zadnja vrata morala ostati otvorena, pa su im noge virile napolje.

Tereza je vrištala: „Zaboga! Nisam mrtva! I dalje sve osećam!“

„I mi sve osećamo“, smejali su se leševi.

Smejale su se potpuno isto kao žive žene koje su joj nekada sa zadovoljstvom govorile da će imati pokvarene zube, bolesne jajnike i bore, i da je to sasvim normalno pošto su i one imale pokvarene zube, bolesne jajnike i bore. Uz isti takav smeh sada su joj objašnjavale da je mrtva i da je sve u redu.

Najednom joj se pripiškilo. Uzviknula je: „Ali meni se piški! To je dokaz da nisam mrtva!“

Ponovo su prasnule u smeh: „Normalno je što ti se piški! Još dugo ćeš sve osećati. Isto kao što ljudi još dugo osećaju amputiranu ruku. U nama više nema mokraće, a ipak nam se stalno piški.“

Tereza se u krevetu privijala uz Tomaša: „I sve su mi se obraćale sa 'ti', kao da me oduvek poznaju, kao da su mi drugarice, a ja sam se bojala da ću morati da ostanem s njima zauvek!“

Svi jezici koji su nastali iz latinskog reč *saosećanje* tvore pomoću prefiksa „com-“ i korena „*passio*“, koji izvorno znači „patnja“. U drugim jezicima, na primer u češkom, poljskom, nemačkom, švedskom, ta se reč prevodi supstantivom obrazovanim od ekvivalentnog prefiksa i reči „osećanje“ (u češkom: *sou-cit*, u poljskom: *współ-czucie*, u nemačkom: *Mit-gefühl*, u švedskom: *med-känsla*).

U jezicima izvedenim iz latinskog reč „saosećanje“ znači da se ne može hladna srca gledati patnja bližnjeg; drugim rečima: osećamo naklonost prema onome ko pati. Jedna druga reč, koja znači gotovo isto to, samilost (na francuskom *pitié*, na engleskom *pity*, na italijanskom *pietà* itd.), čak nagoveštava neku vrstu snishodljivosti prema biću koje pati. Biti samilostan prema nekoj ženi znači biti u boljem položaju od nje, nagnuti se, spustiti se do nje.

Zbog toga reč saosećanje uglavnom izaziva zazor – označava osećanje koje se smatra drugorazrednim i nema bogzna kakve veze s ljubavlju. Voleti nekoga iz saosećanja ne znači stvarno ga voleti.

U jezicima koji reč „saosećanje“ ne obrazuju pomoću korena „*passio* – patnja“ nego pomoću supstantiva „osećanje“,

ta reč se koristi gotovo u istom značenju, ali se teško može reći da označava neko loše ili osrednje osećanje. Tajna snaga njene etimologije kupa tu reč drugačijom svetlošću i daje joj šire značenje: pokazati saosećanje (sa-osećanje) znači moći sa drugim proživeti njegovu nesreću, ali i s njim iskusiti bilo koje drugo osećanje: radost, strepnju, sreću, bol. To saosećanje (u smislu *soucit*, *wspolczucie*, *Mitgefühl*, *medkänsla*) označava dakle najvišu sposobnost osećajne imaginacije, veštinu telepatije emocija. U hijerarhiji osećanja ono je vrhovno.

Kada je Tereza sanjala da zabija sebi igle pod nokte, time se odavala, tako je Tomašu otkrivala da mu krišom pretura po fiokama. Da mu je neka druga žena to uradila, više nikad ne bi s njom ni reč progovorio. Zato što je to znala, Tereza mu je rekla: „Izbaci me iz kuće!“ No ne samo da je nije izbacio iz kuće nego ju je uhvatio za ruku i ljubio joj vrhove prstiju jer je u tom trenutku i sam osećao bol pod njenim noktima, kao da su nervi u Terezinim prstima bili direktno povezani s njegovim mozgom.

Onaj ko nema đavolski dar saosećanja (sa-osećanja) može samo hladno da osudi Terezino ponašanje, jer je privatni život drugog svetinja i ne otvaraju se fioke u kojima on drži ličnu prepisku. Ali pošto je saosećanje postalo Tomaševa sudbina (ili prokletstvo), činilo mu se da je on sam tada klečao pred otvorenom fiokom svog radnog stola i nije uspevao da odvoji pogled od rečenica ispisanih Sabininom rukom. Razumeo je Terezu, i ne samo da nije bio u stanju da joj to zameri nego ju je voleo još više.

Kretnje su joj bile sve naglije i nesuvislije. Dve godine su prošle otkako je otkrila njegova neverstva i stvari su stajale sve gore. Bezizlazna situacija.

Molim?! Zar nije mogao okončati svoja erotska prijateljstva? Nije. To bi ga pokidalo. Nije imao snage da obuzda glad za drugim ženama. Osim toga, to mu je delovalo beskorisno. Niko od njega nije bolje znao da njegove avanture ne izlažu Terezu nikakvoj opasnosti. Zašto bi ih se onda lišio? Ta mu je mogućnost izgledala jednako apsurdno kao i kada bi prestao da odlazi na fudbalske utakmice.

Ali da li se i dalje moglo govoriti o uživanju? Čim bi krenuo nekoj od svojih ljubavnica, osetio bi odbojnost prema njoj i kleo se sebi da će to biti poslednji susret s njom. Pred očima mu je bila Terezina slika i morao je brzo da se napije da ne bi mislio na nju. Otkako je poznaje, nije mogao da spava s drugima bez pomoći alkohola! Ali upravo je dah koji se oseća na alkohol bio trag po kojem je Tereza još lakše otkrivala njegova neverstva.

Klopka se zatvorila za njim: kad bi krenuo kod njih, više ih nije želeo, ali posle samo jednog dana bez njih okrenuo bi telefonski broj da zakaže sastanak.

I dalje se kod Sabine osećao najbolje, jer je znao da je diskretna i da nije bilo bojazni da će biti otkriven. U ateljeu je lebdelo nešto nalik na uspomenu na njegov prošli život, na njegov idiličan momački život.

Možda ni sam nije bio svestan koliko se promenio: pribojavao se povratka kući u kasne sate zato što ga je Tereza čekala. Jednom je Sabina primetila da on stalno gleda na sat tokom ljubavnog čina i da se trudi da ga što brže privede kraju.

Zatim je nehajnim korakom počela da šeta naga po ateljeu i, stojeći pred nekom nedovršenom slikom na štafelaju, ispod oka pogledavala prema Tomašu koji se žurno oblačio.

Uskoro je bio odeven, ali mu je jedna noga ostala bosa. Pogledao je oko sebe, pa se četvoroonoške dao u potragu za nečim ispod stola.

Rekla je: „Kada te pogledam, imam utisak da se utapaš u večnu temu mojih slika. Susret dva sveta. Dvostruka ekspozicija. Iza siluete razuzdanog Tomaša nazire se neverovatno lice romantičnog dragana. Ili je pak suprotno: kroz siluetu Tristana koji misli samo na svoju Terezu, vidi se lepi iznevereni svet onog razuzdanog Tomaša.“

Tomaš se uspravio i rasejano slušao Sabinine reči.

„Šta tražiš?“, upitala je.

„Čarapu.“

Pretražila je prostoriju s njim, a onda se on ponovo spustio na sve četiri i stao da traži ispod stola.

„Nema ovde čarape“, rekla je Sabina. „Sigurno si došao bez nje.“

„Kako to misliš, došao sam bez nje!?“, uzviknuo je Tomaš gledajući na sat. „Sigurno nisam došao s jednom čarapom!“

„Nije isključeno. Već neko vreme si neverovatno rasejan. Uvek si u žurbi, gledaš na sat, tako da me nimalo ne čudi što si zaboravio da obuješ čarapu.“

Već je bio odlučio da obuče cipelu na bosu nogu.

„Napolju je hladno“, rekla je Sabina. „Pozajmiću ti jednu svoju!“

Pružila mu je dugu belu mrežastu čarapu po najnovijoj modi.

Vrlo dobro je znao da je to osveta. Sakrila mu je čarapu da ga kazni za to što je gledao na sat tokom vođenja ljubavi. Pošto je bilo veoma hladno, preostalo mu je samo da se pokori. Kući se vratio sa čarapom na jednoj, i belom ženskom čarapom smotanom do gležnja na drugoj nozi.

Bio je u bezizlaznoj situaciji: u očima svojih ljubavnica nosio je sramni pečat svoje ljubavi prema Terezi, a u Terezinim očima sramni pečat avantura sa ljubavnicama.